

Г.Р.Маликова

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси, юридик фанлар
доктори, доцент

ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ МУЛКИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг мулкӣ асослари таҳлил қилиниб, мулкни шакллантиришнинг қонунӣ асослари, мазмун-моҳияти, хусусийлаштириш жараёнларидаги иштироки, ўз мулкни суд орқали ҳимоя қилиш масалалари, шунингдек солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда имтиёзлар ва преференциялардан фойдаланиш ҳуқуқи атрофида ўрганилган ва қонунчиликни такомиллаштириш бўйича фикр ва мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўзлар: фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳалла, мулк, мулк ҳуқуқи, хусусийлаштириш, солиқ ва имтиёзлар.

Аннотация: в данной статье проанализированы экономические основы деятельности органов самоуправления граждан, детально изучены законодательные основы формирования собственности, и их значение, участие их в процессе приватизации, вопросы защиты собственности посредством суда, в том числе право пользования преференциями и льготами в установленном порядке при уплате налогов и обязательных платежей, и высказаны мнения и предложения по совершенствованию законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: органы самоуправления граждан, маҳалла, собственность, право собственности, приватизация, налоги и льготы.

Annotation: The economic fundamentals of the activities of self-government organs of citizens was analyzed, and the legislative fundamentals of ownership formation and their meaning, their participation in the privatization process, the protection of property in a court, including the right to use the preferences and privileges in accordance with established procedure for the payment taxes and obligatory payments, and expressed their views and suggestions to improve the legislation in this area were studied.

Key words: self-government organs of citizens, mahalla, property, ownership, privatization, taxes and benefits.

Мулкчилик масалаларининг дастлабки фундаментал негизларини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мустаҳкамлайди. Конституциянинг 53-моддасига асосан[1], бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат ... барча мулк шаклларида тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Мазкур конституциявий нормани ривожлантириш мақсадида мулкӣ муносабатларга тегишли масалалар “Ўзбекистон Республикасида Мулкчилик тўғрисида”[2]ги Қонун, Фуқаролик Кодекси[3], “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”[4]ги Қонун, шунингдек Фуқароларнинг ўзини

ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги Қонун моддалари ёрдамида такомиллаштирилди.

“Ўзбекистон Республикасида Мулкчилик тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасига асосан ширкат (жамоа) мулкнинг субъектлари ва объектлари кўрсатилган. Ширкат (жамоат) мулки юридик шахс ҳисобланган бошқа бирлашмаларнинг мулкни эътироф этиш билан бир қаторда маҳалла мулки институтини ҳам мустаҳкамлайди.

Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 19 ноябрда қабул қилинган “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 5-моддасига асосан давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнида мулкни олувчи субъектлар қаторига нодавлат юридик шахслар ҳам киритилган. Демак, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ушбу жараёнда иштирок эта олади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 191-моддасига асосан, “эгасиз кўчмас ашёлар тегишли давлат органининг ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг аризасига мувофиқ, кўчмас мол-мулкни давлат рўйхатига олувчи орган томонидан ҳисобга олинади.

Эгасиз кўчмас ашё ҳисобга олинганидан кейин уч йил муддат ўтгач, давлат мол-мулкни бошқаришга ваколати бўлган орган ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи бу ашёни давлат мулкига ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мулкига кирган деб ҳисоблаш тўғрисидаги талаб билан судга мурожаат этиши мумкин”лиги мустаҳкамланган.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулкни шакллантиришга замин яратган тегишли ҳуқуқӣ асослар мавжудлигини эътироф этган ҳолда, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулки қандай асосларда шаклланади, деган ўринли савол туғилади. Биринчи навбатда мазкур мулкнинг шаклланиш негизи бу маҳалла аҳолисининг ўзаро ташаббускорлиги натижасида амалга оширилган меҳнат фаолияти, яъни ҳашар йўли билан қурилган иншоотлар, ёки уларнинг муштарак даромадларини бирлаштириш натижасида вужудга келган мол-мулкнинг пайдо бўлиши назарда тутилади.

Иккинчидан, юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари, моддий ва хайрия йўсинидаги ёрдамлари, шунингдек маҳалланинг мол мулкдан ҳўжалик мақсадларида фойдаланишдан келган тушумлар натижасида шакллантирилган мулк тушунилади.

Учинчидан, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкни шакллантиришнинг қонунӣ қўидаги асослари мавжуд:

а) Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунларида белгиланган олди-сотди, совға қилиш ёки бошқа шартномалар асосида;

б) қонунда белгиланган тарзда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларига давлат мулки объектини ўтказиш асосида;

в) жисмоний шахсларнинг мулк объектларини фуқаролар йиғини органлари мулкига ўтказиш асосида;

г) фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ҳудудининг қўшилиши, тугатилиши, бўлиниши асосида шакллантирилган мулкни бошқариш натижасида амалга оширилиши мумкин.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкнинг мавжудлиги фуқаролар йиғини мустақил фаолият юритишининг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг иқтисодий асоси ва унинг муҳим таркибий қисми фуқаролар йиғини

аҳолисининг эҳтиёжини қондириш манбаи сифатида – фуқаролар йиғинининг мулки бўлган халқ бойлиги институтини орқали ўзини намоён қилади.

Фуқаролар йиғини мулки тўғрисидаги қоида маҳаллий аҳолининг бойлиги сифатида, “Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 10-моддасига мувофиқ фуқаролар йиғинининг иқтисодий асосларини ташкил этувчи, фуқаролар йиғини низомида ўз ифодасини топиши керак. Бу ҳаракат мантиқан тўғри ҳисобланади: сабаби, жойларда фуқаролар йиғини мулкни норматив тарзда бошқариш фақат формал-юридик ва товар-буюм таърифи билан чекланиб қолмай, балки унинг ижтимоий табиати, келиб чиқиш асослари – ҳады, совға, ҳайр-эҳсон ифодасидаги шакллар мавжуд бўлса, улар билан ҳам мустаҳкамланиши керак. Бу ҳолат мулкнинг қонуний асосларда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига келиб тушганлигини кўрсатадиган меъёрлардан бири саналади. Бугунги кунда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулки қуйидагилардан иборат: уларга тегишли бўлган бино-иншоотлар, мебель жиҳозлари, компьютер тўплами, гиламлар, хўжалик анжомлари ифодасидаги қозон, идиш-товоқлар, тўй ва маъракалар учун ишлатиладиган жиҳозлар ва ҳ.к.лар.

Шундай қилиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкнинг мазмун-моҳиятида нафақат ижтимоий-жамоа, балки иқтисодий ҳолатнинг маҳаллий уюшма аъзоларининг ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга оид муносабатлари аниқ намоён бўлиб туриши лозим.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулки объектнинг аниқ рўйхати унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, ҳудуднинг ҳажми, шунингдек бошқа омиллар билан белгиланади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкни шакллантиришда шуни эътиборга олиш керакки, у даромад манбаи сифатида ва муайян вазибаларни амалга ошириш учун инфратузилма сифатида хизмат қилади. Шу муносабат билан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкни рўйхатини тузиш пайтида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг инфратузилмасини ташкил этувчи буюмлар, бино-иншоотлар объектнинг белгиланиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасидан олинган расмий маълумотларга кўра[5] фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тегишли бўлган бино-иншоотларнинг рўйхатдан ўтказилганлиги маълум бўлди. Хусусан, Андижон вилоятининг Андижон шаҳар ҳудуди бўйича “Ўзгариш” маҳалла фуқаролар йиғини ва “Охунбобоев” маҳалла фуқаролар йиғини 2008 йилда маъмурий бинолар ўтказилган; Хонобод ва Асака шаҳар ҳудудлари бўйича “Истиклол” маҳалла фуқаролар йиғинига ва “Абу Али ибн Сино” маҳалла фуқаролар йиғинига – чойхона, Марҳамат тумани ҳудуди бўйича Бозорбоши маҳалла фуқаролар йиғинига маҳалла гузари ва Қорақўрғон маҳалла фуқаролар йиғинига қишки клуб биноси ўтказилган.

Бухоро вилоятининг Когон шаҳри, шунингдек, Жондор Олот, Пешкў, Ромитан, Шофиркон, Қорақўл, Когон, Қоровулбозор туманларидан ташқари қолган барча ҳудудларда қишлоқ ва маҳалла фуқаролар йиғинларига тегишли маъмурий бинолардан тортиб, то ошхона биноси, маросимлар уйи, чойхона каби бино-иншоотларнинг 1997 йилдан тортиб 2009 йилга қадар рўйхатдан ўтказилганлиги маълум бўлди.

Тошкент шаҳрида эса 475та кўчмас мулк объектларидан 369 нафари маҳаллалар балансига ўтказилган[6].

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тегишли бўлган мулк ҳуқуқининг қонун билан қўриқланишининг мулккий дахлсизлиги мавжуд. Чунки, мулк ҳуқуқи ҳар қайси жамиятни қонун билан тартибга солинадиган асосларда фаолият олиб боришининг шарт сифатида, ҳар қайси ҳуқуқий тизимнинг муҳим вазибаларидан бири бўлиб эътироф этилади.

Бу ерда мулкдор фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ифодасида намоён бўлмоқда. Барча шахслар (мансбдор, юридик шахслар назарда тутилмоқда) фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулк билан боғлиқ ҳуқуқларини бузиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлардан сақланишлари шарт.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мулкнинг дахлсизлиги фуқаролар йиғинига нисбатан ўз манфаатлари йўлида уларга тегишли мулкдан, бошқаларнинг ўзбошимчалик билан аралашуви ёки ушбу ҳуқуқни таъқиқлаши ёхуд фойдаланишда чеклашларидан қўрқмасдан, фойдаланиш имкониятини таъминлашни билдиради. Шунинг учун қонун чиқарувчи фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулкка доир муносабатларининг мустаҳкамлиги ва барқарорлигини сақлаб қолиш ва қўллаб-қувватлаш учун мулкни олиб қўйиш ва мулк ҳуқуқини чеклашнинг қоида ва асосларни махсус тартибга солиш орқали кафолатлади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мол-мулки уларга **мулк ҳуқуқи** асосида тегишли эканлигини, ва улар ўз мулкнинг ягона мулкдорлари бўлиб ҳисобланишини мустаҳкамлаган ҳолда, мулкдорнинг аъъанавий қонуний ҳуқуқлари “триадаси” (мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш) билан боғлиқ муносабатлар тизими белгиланган. Бу норманинг ҳуқуқий асосини Фуқаролик кодексининг 168-моддаси мустаҳкамлайди. Унга кўра, “мол-мулк фуқаро, юридик шахс ёки давлатнинг мулк бўлишига қараб мулк ҳуқуқини, мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда уни тасарруф этиш ҳуқуқини вужудга келтириш ва бекор қилиш хусусиятлари қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилади”, дейилган.

Демак, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларига тегишли бўлган мулк объектларни вақтинчалик ёки доимий фойдаланиш мақсадида юридик ва жисмоний шахсларга беришга, ижарага топширишга, қонун томонидан белгиланган тартибда ўз тасарруфидан чиқаришга, шунингдек қонун ҳужжатларига зид бўлмаган равишда ушбу объектлар билан боғлиқ бошқа битимлар тузишга ҳақлидир. Бундай битимларга доир қарорларни чиқариш учун, қонун, фуқаролар йиғинини йиғиш заруриятини ўрнатади. Чунки “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 26-моддаси ушбу ҳуқуқни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларигагина, яъни фуқаролар йиғинига тегишли эканлигини мустаҳкамлайди. Фуқаролар йиғини томонидан мулккий муносабатларга доир қабул қилинган қарорнинг ижросини эса “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 13-моддаси фуқаролар йиғини Кенгашига юклайди.

Яна бир масала. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 26-моддасида Фуқаролар йиғинининг коммунал хизматлар, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда имтиёзлар ва преференциялардан фойдаланиш

хуқуқи мустақамланган. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 17-моддаси фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини нотижорат ташкилоти сифатида эътироф этиб, ушбу ташкилотларга нисбатан ўрнатилган имтиёзлардан фойдаланиш хуқуқини белгилайди. Сабаби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фойда олишни фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ва олинган даромадларни ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган юридик шахс кўринишида фаолият юритади. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тадбиркорлик фаолиятини амалга оширмаган тақдирда Солиқ Кодексининг 126-моддасига кўра фойда солиғидан, 197-моддасига асосан қўшилган қиймат солиғи, 257-моддасига асосан сув ресурсларидан фойдаланганлик учун, 265-моддасига кўра мол-мулкка солинадиган солиқдан, 279-моддасига асосан ер солиғини, 295-моддасига кўра ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғини тўловчи бўлмайди.

Бундан ташқари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Солиқ кодексининг 312-моддасига асосан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига, 316-моддасига кўра республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмаларнинг тўловчилари бўлмайди (тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан олинган даромадлари мустасно).

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2005 йил 31 январда 1446-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг 2005 йил 14 январдаги 3, 2005-3-сон қарори билан тасдиқланган “Мактаб таълимини ривожлантиришга мажбурий ажратмаларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида Низом”[7] га асосан Мактаб таълимини ривожлантиришга мажбурий ажратмалар тўлашдан: нотижорат ташкилотлари, уларнинг тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромади ва тушумларидан ташқари озод этилиши белгиланган.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳозирги ривожланиш амалиёти кўрсатишича, ўзини ўзи бошқаришга оид масалаларни муваффақиятли ҳал этиш ҳудудни иқтисодий-хуқуқий жиҳатдан самарали ривожлантиришга бевосита боғлиқдир. Шундай экан, ушбу масалага тизимли таҳлил нуқтаи назаридан ёндошиш вақти келди, десак муболаға бўлмайди. Тизимли таҳлилгина давлат бошқаруви механизмнинг таркибида муносиб ўрин эгаллаган маҳалла бошқарувининг самарадорлигига хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. / Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. – 1993. – № 1. – 4-модда.
2. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан. 1990. – № 31–33. – Ст.371.
3. Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1996. – № 2, приложение.
4. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан. 1992. – № 1. – Ст. 43.
5. Тошкент давлат юридик институтининг 09/51-сон хатига жавобан Ўзбекистон Республикаси ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри қўмитасидан олинган УД/03-1278-сонли жавоб хати.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг 07/1-1641-сон расмий хатига, Узергеодезкадастр давлат қўмитасининг 02-03-72-сон 8 январь 2014 йилдаги жавоби.

7. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. – 5–6-сон. – 37-модда.